

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

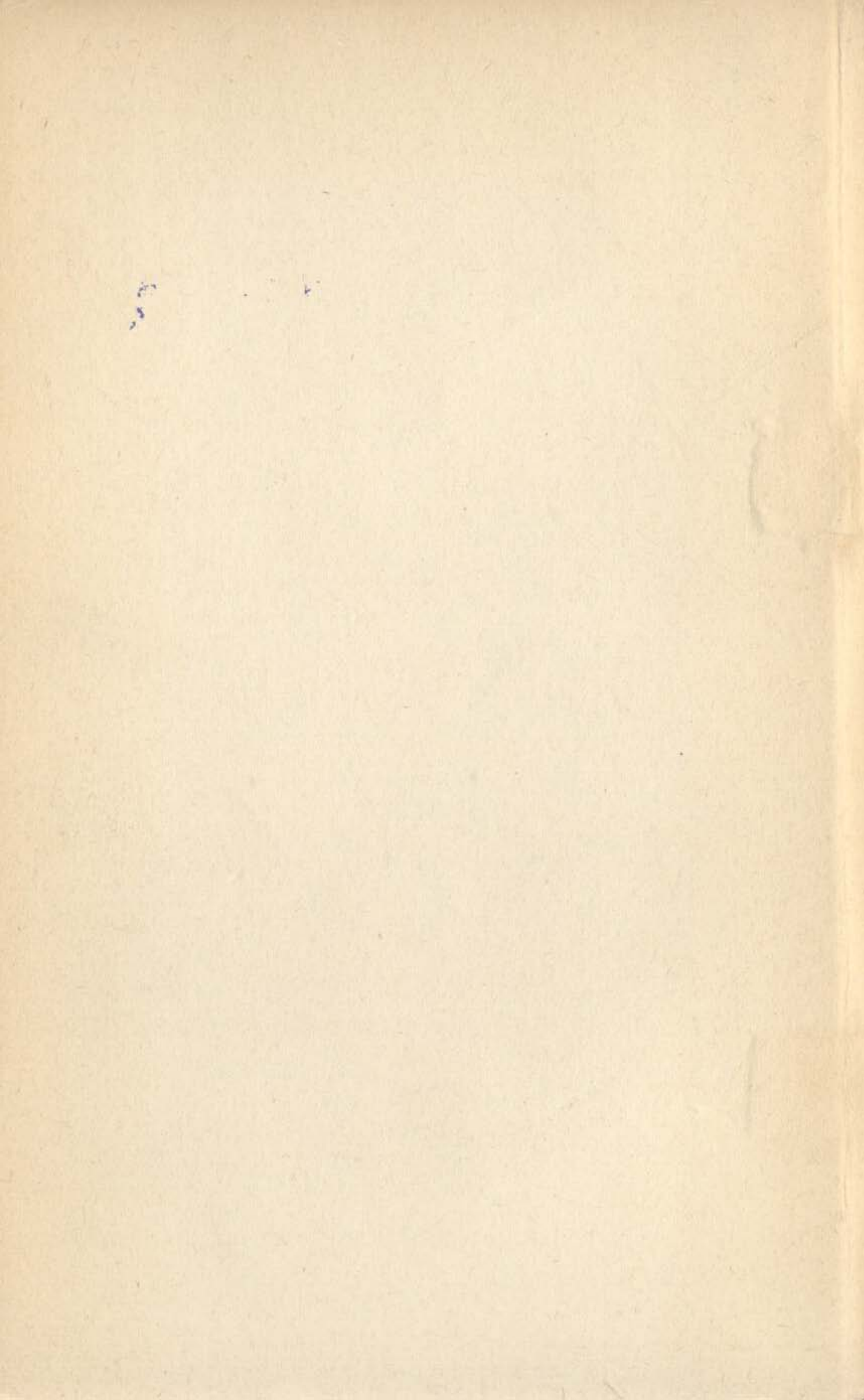
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

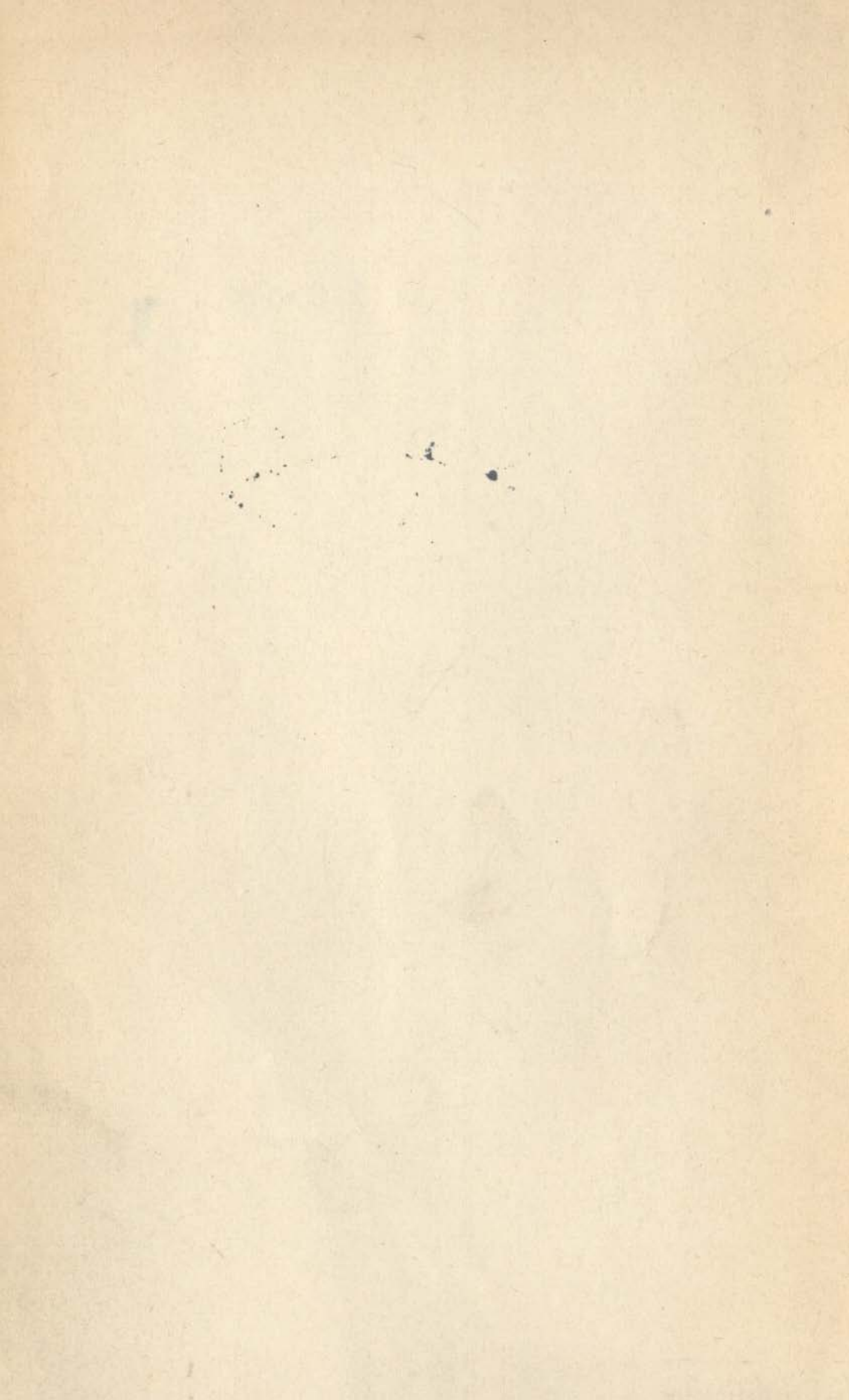
Adapt — remix, transform, and build upon the material

160
✓ 1334

1 9 0 0

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ ՅՈՒԵԼԻՆԻ ԱՌԹԻԻ

✓ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

ԳԵՐ ԱՐՍԷՆ ԱՐՋԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԱՅՏՆԵԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ԱՅՐԱՅԻ

ՄԻԽԻԹԱՐԵԱՆ ՎԻԵՆՆԱՅ

ԿԵՆԱՅ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌԻԹԻՒՆ

ԳՐԵՑ

Հ. ԳԱԲՐԻԷԼ Վ. ՄԷՆԵՎԻՇԵԱՆ

ՄԻԽԻԹ. ՈՒԽՏ.

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԻԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

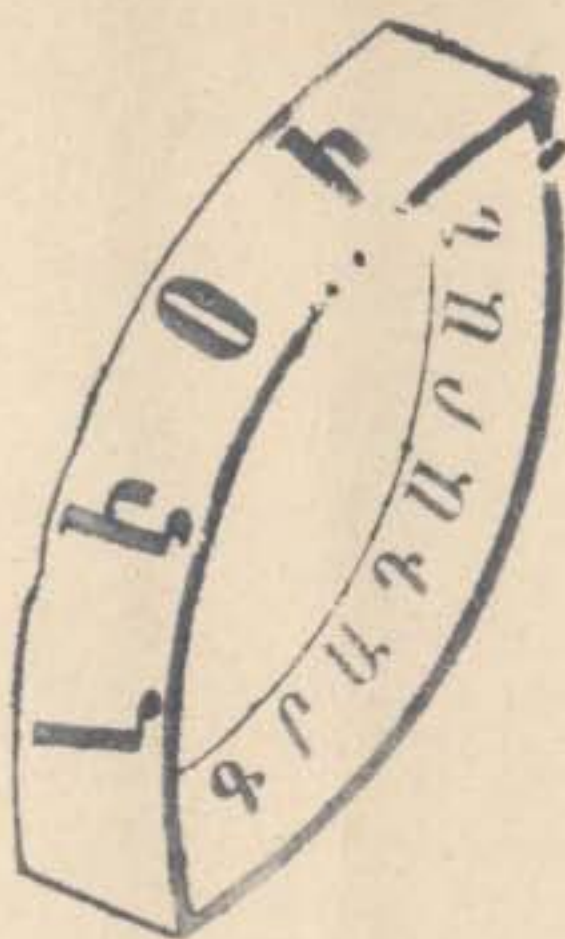
1895.

№ 87

28. 1337

41334-60

7 0 4

+ 2. *abpate* *of* *kyr* *epusk*

epusk, *kyr* *epusk*, *kyr* *epusk*

kyr, *kyr*

ԳԵՐԱՊ. ԳԵՐ. ԱՐՍԷՆ Վ. ԱՅՏՆԵԱՍ
 ԸՆԴՀ. ԱԲԲԱՅ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ ՎԻՆՆՆԱՅ

1845—1895

Ա.

ՊԱՏԱՆԵԿՈՒ-

ԹԻԻՆ

Իսնամեայ Յորեղեան մըն է, որ կը հրապուրէ զմեզ՝ Ազգին սիրելի անձնաւորութեան մը խանձարուրքը փոխադրուելու, եւ, գրեթէ եօթանասնամենի ալեւորին քայլերուն համընթաց՝ հասնելու այն օրն, յորում՝ իւր փառաւոր Յիսնամեակը կը տօնախմբուի: Եւ ինչո՞ւ արդեօք

այս յետսհայեցողութիւնն, մինչ ներկայ կենաց վրայ ունինք ըսելու եւ գրելու այնչափ ինչ, որ շատ անձուկ կու գան ոչ թէ «Տեսարակի» մը սակաւաթիւ էջերն, այլ թերեւս նոյն իսկ գիրք

մը: Բայց անկարելի է անձի մը՝ ինչպէս նաեւ ազգի մը, ներկան լաւ դատել, եթէ չարձակենք մեր նայուածքը դէպ անոր անցեալը: Եթէ ներկայ գործունէութեան վրայ պիտի խօսինք, ծիւերն ու բողբոջները պէտք ենք որոնել անցելոյն արգասաւոր հողին մէջ. այս բողբոջներէն պիտի յառաջանայ նոյն անձին՝ մեծութեան, ազնուութեան եւ գեղեցիկ գործոցն աստիճանաւոր զարգացումն, որ իբր հրապուրիչ ծաղիկ պիտի գրաւէ մեր մտադրութիւնը. բայց ծաղիկն իսկ հարկ է թէ ունենայ իւր կոկոններն, որ ժամանակին մրրկաց ու պարզ օդի, անձրեւի եւ արեւի ազդեցութեան տակ բացուին, եւ յուսալից ծաղկէն պտուղներ յառաջ բերեն: Գեր. Այտնեանի Յօբելինին աւելի փայլ ու շող մը տալու համար, փութանք նկատել զինքն իբր պատանի, երկրորդ իւր գործունէութիւնն՝ իբր Մխիթարեան վարդապետ, եւ երրորդ՝ իբր Ընդհանրական Աբբայ:

1825, Յունուար 7/19 ի Ա.Պոլիս, Բերայի արուարձանը Գերապայծառ Այտնեան տեսաւ աշխարհիս լոյսը: Հայրն՝ Պետրոս Էֆ. Այտնեան ու մայրը՝ Սրբուհի, հազիւ թէ սկսած էին իրենց զաւկին հասակին կարեւոր խնամքը բաշխել, եւ ահա ձախորդ ժամանակին պատահարներէն ստիպեալ՝ (զոր լաւագոյն է թէ լռելեայն անցնինք,) կը թողուն իրենց տունն ու բոյնը, եւ եռամեայ պատանեակը (1828ին) առած՝ տաժանելի ճամբորդութեան մը կը մատնին յակամսոյս, ձմերան ձիւն ու փու-

քինլլկանաց մատնուած, եւ կ'ուղեւորին յԱնկո-
 րա, ուստի 1830 Մայիսին կը դառնան ի Պոլիս
 եւ ընտանեաց ծոցին մէջ ցաւալի մահուան մը
 արտասուքը ցամքեցընելէն ետքը, Յամեայ պա-
 տանեակը դպրոցի սեմոց կ'առաջնորդեն: Առա-
 ջին քայլը կ'առնու պատանեակը՝ Ահենետիկի
 Յարգոյ Միաբանութեան Բերայի դպրոցը, ուր
 քանի մ'ամիս հազիւ թէ կը յաճախէ, Օգոստ-
 շին պատահած հրդեհ մը պատճառ կ'ըլլայ, որ
 պատանին Ալաթիա, Ահեննական Հարց դպրոցն
 երթայ: Ի՞նչ կրնար Յամեայ տղեկէ մը սպա-
 սուիլ. եւ սակայն իւր յառաջացեալ աշակեր-
 տակցաց ուսման մասնակից ըլլալու սաստիկ տեն-
 դէն վարակեալ եւ անոնց լատիներէն լեզուին
 նախանձորդ՝ գրեթէ ի ծածուկ 1832ին կը
 սկսի այն դասական լեզուին նախագիտելիքներն
 իւրացընել, եւ — գրեթէ ինքնօգնութեամբ:
 Յանկարծ Աիկերոնեայ լեզուին վարժ ընթեր-
 ցանութեամբն անակնկալ փորձ մը կ'ընէ իւր
 ուսուցչաց առջեւ եւ կը յաջողի իրմէ բարձրա-
 գոյն դաս մը ելլել: Ի՞նչ ուրախութիւն չէին
 զգար իւր ծնողքն այսպիսի մանկական յաջողա-
 կութեան լուրն առնելով. բայց — աւանդ — հա-
 մաճարակ ժանտախտ մը նոյն տարին պատճառ
 կ'ըլլայ դպրոցաց եւ վարժարանաց փակման, որ
 սակայն կարի կարճատեւ կ'ըլլայ բարեբախ-
 տաբար. վասն զի յաջորդ տարին (1833, Մար-
 տին) կը գտնենք մեր ութամեայ պատանեակը՝
 Ահեննական Հարց վարժարանն ի Բերա: Հոս կը
 սկսի ապագայ « քննական քերականութեան »

Հեղինակն՝ հայերէն գրաբարի ուսումն, առ ոտս
 Հ. Արթանէս Ա. ի Չալըխեան, որուն իսկոյն շող
 մը կը ծնանի մտաց մէջ, թէ կորովամիտ պատանի
 մ'ունի յաշակերտութիւն. եւ սակայն չէր կրնար՝
 « Չալըխեան » անուանեալ քերականութեան
 յօրինիչն մարգարէանալ՝ թէ այս ուշիմ պատա-
 նին գրեթէ 50 տարի ետքը պիտի ընդարձակէր,
 իւր իսկ քերականութիւնը: Գրեթէ տարի մը
 ետքը կը վախճանի նոյն վարդապետն՝ իւր յա-
 ջորդաց մտադրութեան յանձնելով այս յուսա-
 լից պատանին, որ գիտէր հայերէնի հետ մշակել
 իւր լատիներէնի առած սկզբունքն եւ ընդար-
 ձակել: Հետաքրքիր պատանւոյն միտքը խոր-
 հուրդ մ'ինկաւ: Ուսուցչին անձնանուէր ուսուց-
 չութիւնն՝ անզուսպ խանդի կայծ մը ծնաւ, որ կը
 տոչորէր հալեւմաշիկ՝ մեր ուսումնասիրին սիրտը.
 « սորվիլ բայց սորվեցընել » ալ ուրիշներուն՝ իւր
 ուսուցչին պէս: Այս խորհուրդ մըն էր, որուն
 գործադրութեան փութաց հազիւ 10ամեայ:
 Պնդեց թէ վանական պիտի ըլլայ, « լաւ հայ-
 երէն » սորվելու համար: Բնականապէս ծնողքը
 չէին կրնար հաւատալ, որ այսպիսի մատաղ հա-
 սակի մը դիտաւորութիւնը կարենայ իրագոր-
 ծուիլ. բայց վճռատու նկարագիրն, հաստատուն
 կամքը հասակ չի ձանչնար: Եւ կը տեսնենք թէ
 ինչպէս 1835 Մայիս ամսոյն՝ առագաստաւոր
 մը կը բերէր արեւմուտք՝ արեւելեան առոյգ
 պատանեակ մը, որ հազիւ Օգոստոս 12ին կրցաւ
 հանգչիլ՝ եռամսեայ ծովագնացութեան մը պար-
 տասեցուցիչ խոնջանքէն:

Ահա նոր կենաց ասպարէզ մը, յոր կը մտնէր խիզախեալ՝ Այտնեան, հոգեւոր ասպարէզ մը, որ շատ «մօտիկ» էր իւր սրտին, ասպարէզ մը, որ մարմնոյ կապանքներէն ազատ պիտի ճախրել տար իրեն դէպ իւր մտաց գաղափարականը: Աարծես սրատես աչուրներով գուշակած էր այս կենաց ունեցած յարմարութիւնն եւ, ըստ վկայութեան իւր ժամանակակից եւ գրեթէ հասակակից կրօնակցաց, «իբր քաջ տեղեակ իւր ընտրած կոչման ասպարէզին ծանր պարտուց», առջի ժամն իսկ սկիզբ եղաւ իւր հանձարին, ձրից եւ — առաքինութեանց զարգացման: 1836ին կը տեսնենք զինքն արդէն արտաքին ուսմանց մէջ յառաջադէմ, երբ աւելի առատ նիւթ կը գտնէր իւր լեզուաց ունեցած ջերմ փափաքն յագեցընելու. լատիներէնին կցած էր արդէն՝ դուստրն — իտալերէնը, ասոր գաղղիերէնը. 1838ին ընդարձակեց արդէն լեզուաց շրջանակն՝ մուտ շնորհելով տաճկերէնի եւ արաբերէնի եւ քանի մը տարի ետքը՝ անգղիերէնի: Արնայ սովորական երեւոյթ համարուիլ, եթէ պատանի մը հազիւ 13ամեայ՝ հոգեւոր ճառախօսութեանց ձեռնարկէ, թէպէտ իբր մարդանք, եւ ընկերակիցներն յանկարծակի ափշեցընէ իւր առաջին «Ի պատիւ Ս. Աուսին», ճառովն. նոյն տարին կը ներկայացընէ իւր ուսուցչաց՝ Сепари հեղինակին՝ Սրբոյ մը վարուց թարգմանութիւնն. եւ արդէն 1840ին կը թեւակոխէ ի փիլիսոփայութիւն, շատոնց արդէն թօթափելով գրահաշուի, երկրաչափութեան,

բնագիտութեան ուսմանց լուծը: 1841ին սկիզբ
 րրաւ գերմաներէնի ուսման՝ որ շատ « յարմար »
 գտած էր իւր ճաշակին: 17 տարւան եւ ուխ-
 տիւք հրաժարած արդէն աշխարհէ, սկսաւ եկե-
 ղեցական ուսումները, մանաւանդ տեսական Աս-
 տուածաբանութիւնը: Բայց բազմակողմանի հան-
 ճար մը՝ մէկ նիւթով չի գոհանար: Այս ժա-
 մանակներս սկիզբ կը դնէ իւր աշխարհագրական
 եւ տեղագրական ընդարձակ ծանօթութեանց.
 եւ իբր նախափորձ կը գծէ « աստեղաբաշխա-
 կան տախտակ մը մոլորակաց դրից »: Հազիւ
 տարի մը վերջը կը ձեռնարկէ Հոռոքերիկեայ
 երեք կրօնաւորական ուխտից թարգմանութեան,
 որ տպագրութեան արժանացաւ քանի մը տարի
 վերջը, եւ ուր տուած էր իւր հայկաբանութեան
 առաջին նախափորձը: Քահանայութեան բա-
 րենշան օրը ծագեցաւ, 1845 Նոյ. 1 ըստ նոր
 տոմարի, որ է ըսել Յիսնամեայ գրական գոր-
 ծունէութեան առաջին օրն, որ յիսուն գարուն-
 ներ բոլորելէն վերջը պիտի միացընէր իւր ա-
 նուան շուրջը ամբողջ ազգի մը համակրութիւնը:
 Այս նորածագ օրն՝ իբր սահմանաքար կը կանգնի
 Այտնեանի պատանեկութեան եւ Աարդապե-
 տութեան շրջանին մէջ, եւ կ'առաջնորդէ զմեզ
 նկատելու իւր գրական կեանքը, եւ երկրորդ՝ իբր
 դաստիարակ ունեցած արդիւնքը:

L. F. O. P.
P. P. U. P. U. P. U.

ξ. ἈΡΧΙΕΪ. ἈΒΣΥΒΑΥ, 1860

Բ.

ԱՅՏՆԵԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ատանեկու թիւն մը
յուսալից ունենալ
իբր անցեալ, լե-
զուաց ու գիտու-
թեանց մէջ փրն-
տուել իւր ծա-
րաւին յագուրդն,
եւ փիլիսոփայու-
թեան խիստ քննու-

թենէ մը յաջող ելլել, բաւական գաղա-
փար կու տան թէ ինչ գործունէութիւն
պիտի ունենար Այտնեան իբր այր կատա-
րեալ: Բայց Միաբանութեան մը մէջ երբեք
առանձնականի մը գրական գործունէութիւնն՝
իւր տպած կամ հրատարակած երկերէն ու գոր-
ծերէն չի կրնար դատուիլ, կան մտքեր որ ի ծա-
ծուկ կը գործեն, գործելն իրենց բնաբան կ'ըն-

տրեն, բայց ոչ միշտ իրենց անունն հրապարակ
 նետելով, քանի որ գիտութեան համար ենթա-
 կան՝ առարկայի նկատմամբ չի կրնար մեծ նշա-
 նակութիւն ունենալ, այսինքն, գիտութիւնը կը
 պահանջէ որ բնութեան գաղտնիքը խորամուխ
 քննուի, բանասիրութիւնը, լեզուագիտութիւնը
 զարգանայ, եւ սակայն շատ մեծ կարեւորու-
 թիւն չի տար այն անձին՝ որուն ձեռք ու
 քրտինքովն լոյս աշխարհ կու գան գիտնական
 ծանօթութիւններն եւ կ'ընդհանրանան, առ ա-
 ոււելն իբր փոքրիկ վարձատրութիւն կը զուգէ
 հեղինակին անունը՝ իւր ըրած խուզարկու-
 թեանց, ի քաջալերութիւն այլոց: Այս է բուն
 իսկ մտադրութեան կէտը, որուն ուշադրութիւնը
 պիտի ցուցնէ մեզի Այտնեան հանձարն, իբր
 ոյժ մը որ գիտցած ու ջանացած է աշխատիլ,
 գիտութեան համար քրտինք թափել եւ սակայն
 խոյս տալ «փող զարնելէ»: Ըստ այսմ եթէ
 Այտնեան անուամբ փայլող հրատարակութիւն-
 ներու խուզարկու ըլլանք, ի զուր պիտի ըլլայ
 մեր ջանքը, եւ գիտեմ, թէ իւր գործունէու-
 թիւնն փոքր ի շատէ հայ-հասարակութեան
 ծանօթացընելու նպատակաւ այս գրչի շարժումն
 իսկ՝ պիտի չգտնէ իւր հաւանութիւնը, սակայն
 հարկ է իւր գրական գործունէութեան առթիւ
 իրեն մատուցուած մաղթանաց փնջին մէջ, յե-
 րեւան գան իւր ծածուկ գործունէութեան ի փո-
 խարէն մեր շնորհակալիքն:

“Նրկնքէն գիտնական չ'իյնար”, այս էր
 իւր սովորական առածն, եւ ըստ այսմ գիտնա-

կան քահանայ ու վարդապետ մ'ըլլալու փոյթը
 մղեց զինքն՝ իւր պատանեկութեան տենչանաց
 համապատասխան երիտասարդութիւն մ'ունե-
 նալ: Բայց ի՞նչ է Մխիթարեանի մը վախճանը...
 զարդացընել իւր միտքը նախ հայական գիտու-
 թեամբ, իւրովսանն նետել ազգային գանձա-
 րանն իւր փոքրիկ իսկ լուման, եւ առ այս միայն՝
 օգնութեան առնուլ արեւմտեան գրականու-
 թեան մատուցած զիւրութիւնները: Բայց լաւ
 ընտրութիւն մ'ընել յայսմ, այնպիսի սահուն
 լպիրժ շաւիղ մըն է, որ իսկոյն կը սայթաքին
 ոտից քայլերն եւ հայ միտքն ու հանձարը կը
 խորասուզի, կ'ընկղմի եւ կը չքանայ եւրոպական
 քաղմաճիւղ ճիւղաւորութեանց մէջ. իւր ծա-
 րան յագուրդ կը գտնէ. բայց հայ գիտու-
 թիւնն... գրեթէ անմասն կը մնայ, ոչինչ կ'օգտի:
 Ահա Ա. յտնեան, իբր ճշմարիտ Մխիթարեան, լաւ
 ըմբռնած է այս ակնախտիտ հրապոյրքին վնա-
 սակար հետեւանքներն հայ գիտութեան զար-
 գացման, եւ այն միջնորդութեան դերն՝ որ պիտի
 կատարուի, յերեւան կը հանէ իւր՝ իբր ոտնկալ
 ընդունած սկզբանց հաստատութիւնն: Հայ բա-
 նասիրութիւնը կը դատէ իրեն ձրից ու միտու-
 թեան ամենապատշաճաւորն. եւ անձնատուր
 կ'ըլլայ հայերէնի խորքերն իջնալու: Իբր քսանա-
 մեայ վարդապետ մը՝ եւ ձեռագիր կամ տպագիր
 գրաբար մատեան մը, որ իւր ձեռքն կ'իյնայ,
 արդէն «կարդացուած» նշանադրոշմը կ'ընդունի:
 Նոյն ժամանակներն էր որ հայերէն գրա-
 բարի ուսումն երկու ճիւղեր պիտի ընձուղէր.

մին՝ իբրև գրաբար, իբր հայերէն, իբր հնա-
ւանդ լեզու նկատելու այն ամէն բան, որ հայ-
երէն գրուած պիտի ըլլար, առանց ժամանակի՝
հնութեան կամ նորութեան, առանց անձի՝
Մեսրոպայ կամ Ստեփանոսի լեհացւոյ մէջ
խտրութիւն դնելու. իսկ երկրորդն՝ իբր դասա-
կան հայերէն, իբր ոսկեդարեան գրաբար, նոր
դար մը պիտի բանար հայերէնագիտութեան.
Եւ պիտի բարձրացընէր հայերէնն՝ ամենազար-
գացեալ լեզուաց՝ լատիներէնի եւ յունարէնի,
գերմաներէնի եւ գաղղիերէնի, առաւելութեանց:
Հայն ալ պիտի զանազանէր հարազատ, դասա-
կան հայերէնը՝ յետին դարուց հայերէնէն: Քա-
րագաշներ, Քաթրըճեաններ պիտի սկսէին այս
մարտը՝ իրենց այլ կրօնակցաց հետ, եւ Այտը-
նեաններ պիտի շարունակէին, եւ պատճառա-
բանեալ յարձակմանց դէմ, պիտի պաշտպա-
նէին . . . : Ամէն նորութիւն ունի իւր կողմնա-
կիցներն եւ իր — antagonisteները. բայց իրակա-
նութեանց շարքին մէջ շատ անգամ խնդրոյ նիւթ
եղածը՝ տեւական հաստատութիւն կ'առնու եւ
կը դառնայ դոնէ շատերուն համար — — ընդ-
հանուր կարծիք:

Այսպիսի հանգամանաց մէջ ոսկեդարեան
գրաբարի ծնունդը տեղի ունեցաւ. եւ Այտնեան
1845ին նոյն լեզուաւ կը թարգմանէ Վիկերո-
նեայ Միլոնի ճառը:

Ագաթանգեղեայ կրկնագիր օրինակն՝ որ
իւր հնութեամբն զմայլեցուցած էր զԱյտնեան,
նիւթ մատակարարեց մանր քննութեան մը,

որուն հետեւանքն եղաւ այն արդիւնքն՝ թէ այս հին ձեռագիրն ունի իւր ընթեռնչի գրերուն տակ, անընթեռնչի գրեր ալ, որուն քանի մը էջերն առաջին անգամ կարդալը դարձեալ Այտնեանի յանձնուեցաւ (տ. Յուցակ հյ. Չեռագրաց Մխիթ. մատենադարանին ի Վիեննա 1895, էջ՝ 265:) Գեր. Արիստակէս՝ Վանաց նոյն ժամանակի Աբբան, տեսնելով այս երիտասարդին հայերէնի հմտութիւնը, կը հրամայէ նոր Ատակարանի քննութիւն մը կատարել, համեմատելով զայն ամենայն ծանօթ ձեռագրաց հետ, եւ տարբերութիւնքը նշանակել, որ քառամսեայ աշխատութեամբ կը կատարի:

1847 թուականը մեծ հիւր մը կը բերէր Վանքին, որ էր Յակոբ 2. Տիւղեանց, որուն հարկ էր գրչի արուեստական նուէր մը, որ գրեթէ տարի մը զբաղեցուց զԱյտնեան: Ըստ ինքեան ոչինչ կարեւորութիւն ունենայ այս մատանց շարժուածքը, բայց հարկ է միտ դնել որ այս գործը գրդեց զինքը՝ 1851ին, արաբերէն մեծ երկրագնդի մը շինութեան, որ հակառակ իւր կամաց մնաց — — ձեռագիր: 1848ին արդէն ձեռնարկած էր հայերէն տառերով մեծ երկրագնդի մը շինութեան, որ չորեքդունեան տպագրուեցաւ եւ մաքրութեամբն ու կանոնաւորութեամբը զարմանքը շարժեց նոյն իսկ Վիեննայի աշխարհագրական ընկերութեան նախագահին: Այս կարեւոր գործին վրայ, որ ամենայն հաւատարութեամբ կը մրցի՝ նմանօրինակ որ եւ իցէ եւրոպական երկրագունդ կամ աշխարհագնդերու

հետ, եւ որ՝ միայն գովութիւն կը խլէ այցելու-
ներէն, կ'արժէ, որ ի գիտութիւն, մանրամասն
տեղեկութիւն տանք: Չնդին տրամագիծն է
ճիշդ 2 ոտնաչափ. նշանակուած են գնդին վրայ
հայերէն տառերով գրեթէ բոլոր երեւելի քա-
ղաքներն եւ մինչեւ նաեւ գիւղաքաղաքները, ծո-
վագնացութեան, շողեկառաց գիծերն, եւ գրեթէ
1¹/₂ կն. բարձրութիւն կը ստանայ իւր գեղեցիկ
պատուանդանովը: Գունդս ժամանակին երեւելի
լրագիրներէն դրուատուած է: Գժբախտու-
թեամբ այսպիսի մեծագործ կազմուածքին պա-
հանջեալ դրամն արդելք եղած է որ բաղձա-
ցուած տարածումն գտած չէ, թէպէտ եւ մե-
ծամեծ հաստատութեանց համար՝ մինչեւ 7—8
հատ շինուած է:

Այսպիսի գործունէութեամբ գրեթէ տասը
տարի այլեւայլ տեղեր կը գտնենք զԱյտնեան,
մերթ ի Պոլիս, մերթ ի Զմիւռնիա, յԱյտրն,
մերթ ի Բարիզ, ուր կ'առաջնորդէր Աէօզէք
եղբարքն, եւ իւր ճամբորդութեանց շարքին մէջ
մոռցած չէր 1862 Գեկտ. 12ին այցելել եւ ի
Ս. Ղաղար, ուր սակայն կարի կարճատեւ եղաւ
գաղարը: Ճամբորդութիւններէն միտքն սփո-
ւիած, գրիչը սրած, սկսաւ ի գլուխ հանել իւր
գործն, որուն տարիներէ հետէ կ'աշխատէր եւ
ճշմարիտ փայլ մը պիտի տար Այտնեանի անուան,
այսինքն իւր «Քննական Քերականութիւն արդի
հայերէն լեզուի», որ ստուգիւ époque մը կազմեց
հայերէն աշխարհաբար լեզուին մէջ: 1865ին
պատրաստ էր գործն, իսկ տպագրութեամբ լոյս

Տ. ԱՐՄԷՆ Վ. ԱՅՏՆՆԱՆ, 1866

տեսաւ 1866ին: Այտնեան իբր ճշմարիտ բա-
նասէր, ուղեց նախ երկայն ճամբորդութեամբ մը
հաստատել իւր գրական-մատենագրական ծա-
նօթութիւնները: Եւ իրօք 1854 Օգոստ. 2ին
ճամբայ կ'ելլէ գէպ ի Զմիւռնիա, ուր պիտի
սպասէր իւր կրօնակից՝ Հ. Աղեմէս Սիպիլեանի
գալստեան, եւ երկուքն ի միասին պիտի սկսէին
ուղեւորութիւն մը, որ վերջնոյս առիթ պիտի
տար իւր հնագիտական-գրամագիտական խու-
ղարկութեանց նորանոր աղբիւրներ մատակարա-
րելու, իսկ առաջնոյն՝ իւր նախագծեալ ուսում-
նասիրութեան խնդրական կէտերն՝ հայաբնակ
գաւառներու ժողովրդեան բերնէն հաստատե-
լու: Օգոստոս 28ին, յաջող ճանապարհորդու-
թեամբ կը հասնի Զմիւռնիա. բայց քանի մը
շաբաթ հանգիստ վայելելն՝ խոհեմութիւն կը
համարի, բժշկաց խորհրդովը. վասն զի անծա-
նօթ չէր կրնար ըլլալ նոյն ժամանակուան ու-
ղեւորութեան դժուարութիւններն, որուն՝ փոր-
ձով իսկ յայտնի է, քաջառողջ կազմութիւն
մ'իսկ բաւական չէ երկար տոկալու, եւս աւելի
Այտնեան, որ մտաց յոգնութենէն կը զգար թէ
հարկ էր քիչ մը զօրանալ: Սիպիլեան իւր հնա-
գիտական խանդէն յափշտակուած, քանի մը
շաբաթներն իսկ՝ նորանոր գիւտերով յօգուտ
գործածել ուղեց, եւ երեքամսեայ կարճ բա-
ցակայութենէ մը ետ դարձած ատեն, պատրաստ
գտաւ զԱյտնեան: Պոլիս պիտի անցնէին եւ
անկէ Տրապիզոն, եւ Այրարատեան գաւառը,
2 մինչեւ 3 տարի քննելէն ետքը, տարի մըն ալ

պիտի անցընէին ի Աաւկաս. բայց հոս ալ ստու-
գուեցաւ „Der Mensch denkt, Gott lenkt“
առածը: Քերապ. Արիստակէս ԱբբաՏօր յան-
կարծական խօթութիւնն եւ 1855ին հանդիպած
մահը, նոր Աբբայի ընտրութիւնն (1855 Օգոս-
տոս) արգելք եղան այս բաղձանքին՝ ի մեծ ցաւ
Այտնեանի: Այս ուղեւորութեան ակամայ
խափանումն այսօր իսկ տխուր կէտ մըն է
“Քննական Քերականութեան” Հեղինակին յի-
շողութեանը մէջ . . . : Տեսնենք այս երկա-
սիրութիւնը: Ա՛րժէ համառօտակի աչքէ ան-
ցընել այս գիրքը, որուն գրեթէ 30 տարւան
հնութիւնն իսկ ամենայն իրաւամբ ասպացոյց է
թէ հաստատուն հիմանց վրայ հաստատուած էր
գիրքը. վասն զի այսչափ երկար ժամանակ յու-
ղուած բանասիրական եւ լեզուական խնդրոց
մէջ՝ բնաւ տուժած չէ իւր հեղինակութենէն:
Թէպէտ կայ ինչ ինչ փոփոխելի, ինչպէս կը
գրէր նորերս հայերէնագէտ մը, բայց խնդրեմ,
30 տարւան մէջ եթէ գրքի մը “ինչ ինչ” մա-
սերը միայն փոփոխութեան կարօտ են, մի՞թէ
զարմանալի՞ բան է. մինչ կը տեսնենք որ այսօր
եւլած զրութիւն մը՝ վաղն իսկ փոփոխութեան
կը կարօտի:

Քերականական մասը, որ կը գրաւէ հե-
ղինակին երկասիրութեան գրեթէ կէսն, այն-
պիսի կանոններ կ'աւանդէ, որ քիչ շատ այսօր
ամէն գրողներու գրչին ուղղութիւն կուտան, թէ-
պէտ գրուած են այս կանոնները — — 1866ին:
Եւ եթէ մտածենք թէ այնպիսի ժամանակ մը,

ուր հաստատուն կանոն անունն՝ անուն էր միայն
 եւ ոչ իրականութիւն. եւ սակայն այնուհետեւ
 իրականութեան սահմանները մտաւ եւ ասով
 պարզեւեց մեր նոր աշխարհաբարի կանոնաւ-
 որութիւն մը, որ որչափ փոփոխութեան են-
 թարկել ուզենք, պիտի կրէ միշտ գոնէ յընդ-
 հանուրն՝ ՅՅի նկարագիրն: Իսկ նախաշաւիղը...
 լեզուական այնպիսի պայքարներու մէջ, որոնց-
 մով գրաբարի եւ աշխարհաբարի կռիւներն
 սկսած էին հրապարակը գրաւել, Ա. յտնեան կը
 նետուի հրապարակ, եւ իւր դասական լեզուաց
 մէջ տեսած կանոնաւորութիւնն, եւ այն լեզուաց
 կեանքն իրեն առաջնորդ ընտրելով՝ նոյն կեր-
 պով կը խօսի հայերէնի վրայ: Քայց հարկ էր
 ցուցնել նախ թէ իրօք նոր հայերէնն՝ հարա-
 զատ դուստր է գրաբարի, եւ թէ իրօք նշաններ
 կային թէ հին ժամանակներն իսկ միտութիւն
 կար ժողովրդական լեզուին՝ գրաւորին վրայ
 յաղթանակ կանգնելու. զոր եւ 17 դլուխներու
 մէջ շատ յաջողապէս ապացուցած է: Ա. յտնեան՝
 ինչպէս մինչեւ հիմայ ցուցուցինք, գրաբարով
 սնած, ի՞նչպէս խիզախեցաւ ընդհանուր կար-
 ծեաց դէմ պաշտպան հանդիսանալ աշխարհա-
 բարի մը, ինքը՝ որ ոսկեգարեաններու արժա-
 նաւոր մարտիկներէն մէկն էր, եւ “Եւրոպա”
 լրագրին մէջ իւր բանասիրական եւ լեզուագի-
 տական յօդուածներով յերեւան կը հանէր
 գրաբարի գեղեցկութիւններն կարգ ըստ կարգէ.
 ուստի՞ ուրեմն այս յեղաշրջումն: Քայց լաւ միտ
 գնենք. Ա. յտնեան իբր իւր ժամանակին տա-

զանդաւորներէն մին, գիտցաւ զանազանել գե-
 ղեցկու թիւնն եւ օգտակարու թիւնը՝ իրարմէ,
 մանաւանդ թէ՛ օգտակարին եւ հարկաւորին մէջ
 մեծ խտիր կը դնէր, նոյն իսկ այնպիսի կենսա-
 կան խնդիրներու մէջ՝ որպիսի էր հայերէնի
 խնդիրն: Այտնեան թաղուած գրաբարի հա-
 րուստ գանձուց մէջ, աչքէ կ'անցընէր այն հա-
 րուստ եւ թանկագին գոհարները, բայց սրամիտ
 մտօքն իսկոյն կրցաւ դատել, որ նոր ժամանակի՝
 նոր լեզու կը պատշաճի, եւ գրաբարն իբր գրա-
 կան լեզու, իբր սովորական լեզու, իբր — ըն-
 թացիկ դրամ պիտի չունենայ յարգ ու վարկ,
 եւ — — անկարելի իսկ պիտի ըլլայ տալ
 վերստին ժողովրդեան մը բերանն այն լեզուն,
 որ շատոնց իսկ « առ հարս յաւելեալ էր »: Այս
 համոզումն՝ որ կ'ունենայ « քննականին » առջի
 էջէն իսկ սկսեալ մտադիր ընթերցողը, զարմա-
 ցուցած է եւ միշտ պիտի զարմացընէ այս տո-
 ղերս գրողը, թէ ինչպէս, կանխակալ կարծեօք,
 կրնայ երբեք ընթերցող մ'այս եզրակացու-
 թեան յանգիլ, թէ Այտնեան զոհ աշխարհա-
 բարեան է, թէ ատող է գրաբարի, թէ դրօ-
 շակիրն է գրաբարի մեռելաթաղներուն . . . :
 Յրուենք ուրեմն այսօր լեզուագիտաց ու բանա-
 սիրաց այն խումբը, որ նոր լեզուի մը, օր. նոր
 գերմաներէնի կամ գաղղիերէնի կարեւորու-
 թիւնը մատնացոյց կը ցուցընէ . . . ի բաց կը-
 տրենք, եւ կամ լաւագոյն եւս, չեղեալ ենթա-
 դրենք դասական լատիներէնի եւ դասական հել-
 լեներէնի տեղ նորագոյն լեզուի՝ կամ այսպէս

ըսենք, իտալերէնի, սպաներէնի, ռումաներէնի,
 եւ արդի յունաց աշխարհաբար լեզուի մը գոյ-
 ութեան անհրաժեշտ կարեւորութիւնն հաս-
 տատողներուն կարծիքն ու գրածները: Հին շքե-
 ղագործ պալատներուն գոյութիւնը չեն ուրա-
 նար ճարտարագէտք, բայց մայն եւ մայն հին
 շքեղ ոճով բնակարաններ շինել՝ պատշաճ չի
 դատուիր, արդի ամենակիրթ ազգերէն իսկ,
 թող որ հին հարստութիւնը դիւրամատչելի չէ
 ամենուն . . . : Փորձն իսկ հաստատեց այս տողե-
 րուն ճշմարտութիւնը: Գրաբարը մնաց իբր ան-
 ձեռնմխելի գանձ մ'ուսումնականաց, իբր զմայ-
 լեցուցիչ հրաշալիք մը հնախոյզներու, բայց
 դպրոց յաճախող եւ չյաճախողներու մի միակ
 լեզուն երբեք չեղաւ եւ պիտի չըլլայ. թէպէտ
 ցայսօր իսկ ի զո՛ւր աղաղակողներ չեն պակսիր.
 Թէ «ինչպէս հայութիւնը մէկ է, նոյնպէս եւ
 հայ լեզուն մէկ է, եւ այս լեզուն է — —
 գրաբարը»: Եւ այս միութեան պահպանման
 առաջին եւ զօրաւոր միջոց մը կ'առաջարկուի՝
 ըստ Այտնեանի հանած ուղիղ եղրակացու-
 թեան, «Հիմակուրնէ միաբանիլ դադրեցընել
 աշխարհաբարը եւ միայն գրաբար գրել ու
 հրատարակել. եւն եւն» (տ. քննակ. քեր. էջ
 281): Ուղիղն էր ըսել — եւ այս կը պաշտ-
 պանէ Այտնեան — մշակենք գրաբարը իբր
 գրաբար, զարգացընելու համար աշխարհաբարը,
 որ ըստ բաւականի զարգացած է եւ կրնայ մօրը
 տեղը ծառայել մեզի, քանի որ ճկունութեամբը
 դիւրաւ կը թեքի, եւ դիւրաւ կ'ըմբռնէ եւ

ըմբռնել կու տայ իւր ժամանակաց ինք զինքը: Այտնեանի մը համար շատ դիւրաւ կրնային 30 տարի իսկ յառաջ ընտանի ըլլալ այս խորհրդածուծիւնները. վասն զի հասունցած էին իրեն մտաց մէջ՝ մեծահմուտ բանասիրաց գրաւոր եւ բերանացի խորհրդոց փոխանակութենէն, եւ լեզուագիտական ու բանասիրական երկոց ընթերցմանէն: Այս «Քննականը» կայծ մըն էր, որ Գաղտագողի թռած էր բաղմահմուտ հեղինակին մտքէն, եւ յանգէտս մեծ անուն մը պատրաստած էր իրեն իւր ազգին մէջ, որոնց շատերը ցայսօր իսկ «Քննականէն» կը ճանչնան զԱյտնեան: Թէ իրօք գրաբարի ատեցող մը չէ Այտնեան, թէպէտ գրաբարէն աւելի աշխարհաբարի մը գոյութեան կարեւորութեան վրայ կը պնդէ, լսենք իւր 1866ի խօսքերէն քանի մը հատը.

«Քննական» էջ 332: «... Ոչ մեր եւ ոչ բաղմութեան բաղձանացը կամ զգածմանցը յարմարիլն էր, այլ ժամանակին պահանջումը՝ որ յորդորեց զմեզ յանձն առնուլ՝ նոր աշխարհի համար նոր լեզուի գործածութեանը քանի մը խօսք ի նպաստ խօսելու: Աստահ ենք որ յայսմ մասին ժեր դիպտորո-նի-նը Բարբճանի կարօտո-նի-ն չ'ո-նէնար, որ եթէ ոմանց թերեւս սիրելի է Նորը վասն զի նոր է, մեզի Նորն ընդունելի է՝ վասն զի պատշաճ է (աւելցընենք Հեղինակին խօսքին վրայ)՝ վասն զի անհրաժեշտ կարեւոր է): Այլ հրաժարելով որեւիցէ անձնական յօժարութենէ հիմն կ'առնունք մեզի՝ թէ «Ամենայն ի

Ժամանակի իւրում բարի: — Ահաւասիկ
 Այտնեանի համոզումն աշխարհաբարի խնդրին
 պաշտպանութեանը համար, որ շատ օրինաւոր
 սահմաններու մէջ կատարուած, եւ անկասկած
 պէտք էր ըլլալ քննասէր հեղինակն, թէ իւր
 գրածն՝ այնպէս լուսաւոր է, որ «իւր դիտաւո-
 րութիւնը թարգմանի կարօտութիւն» պիտի չու-
 նենար. վասն զի լեզուագիտական սկզբանց հաւ-
 ատարիմ՝ ըսած էր ինչ որ ըսել հարկ էր. բայց
 այս զգուշացումն իսկ կարծես Այտնեանի սրա-
 տեսութեան եւ նախատեսութեան մէկնոր փորձն
 է. կը գուշակէր թէ ազատ չէր բոլորովին ի
 պաշտպանութիւն աշխարհաբարի իւր գրիչն
 շարժելու, վասն զի անմարտելի պիտի մնային եւ
 անընդունելի իւր տեսութիւններն, եւ յանցանքը
 — ժամանակին էր: Այ՛ ժամանակին, որ ծնաւ
 երբեմն ըստ կարօտութեան այրարատեան գրա-
բարը, եւ 19⁷ գարու մէջ գրոշմէր պիտի Հայ-
 ուն մտաց մէջ՝ աշխարհաբար խորհուրդ, սրտին՝
 աշխարհաբար զգածում, եւ լեզուին՝ աշխար-
 հաբար խօսք: Աւելի որոշ քան զոր ըրած
 է, չէր կրնար հաստատել այս մեր ըսածն Այտ-
 նեան. վասն զի «Իսկ գրաբարը» կը հարցընէ
 բազմահմուտ հեղինակը. «Մենք, կ'ըսէ էջ՝ 333,
 գրաբարի ամբողջութեանն ու անարատութեանը
 խնայելու համար բաղձացինք աշխարհաբարէն
 անշատել. վախցանք այն փափուկ գեղեցկու-
 թիւնը (այսինքն գրաբարը) մէջտեղը թողուլ,
 հարկաւոր համարելով աշխարհաբարը սեպհա-
 կանել ժողովրդեան մատենագրութեան: Սակայն

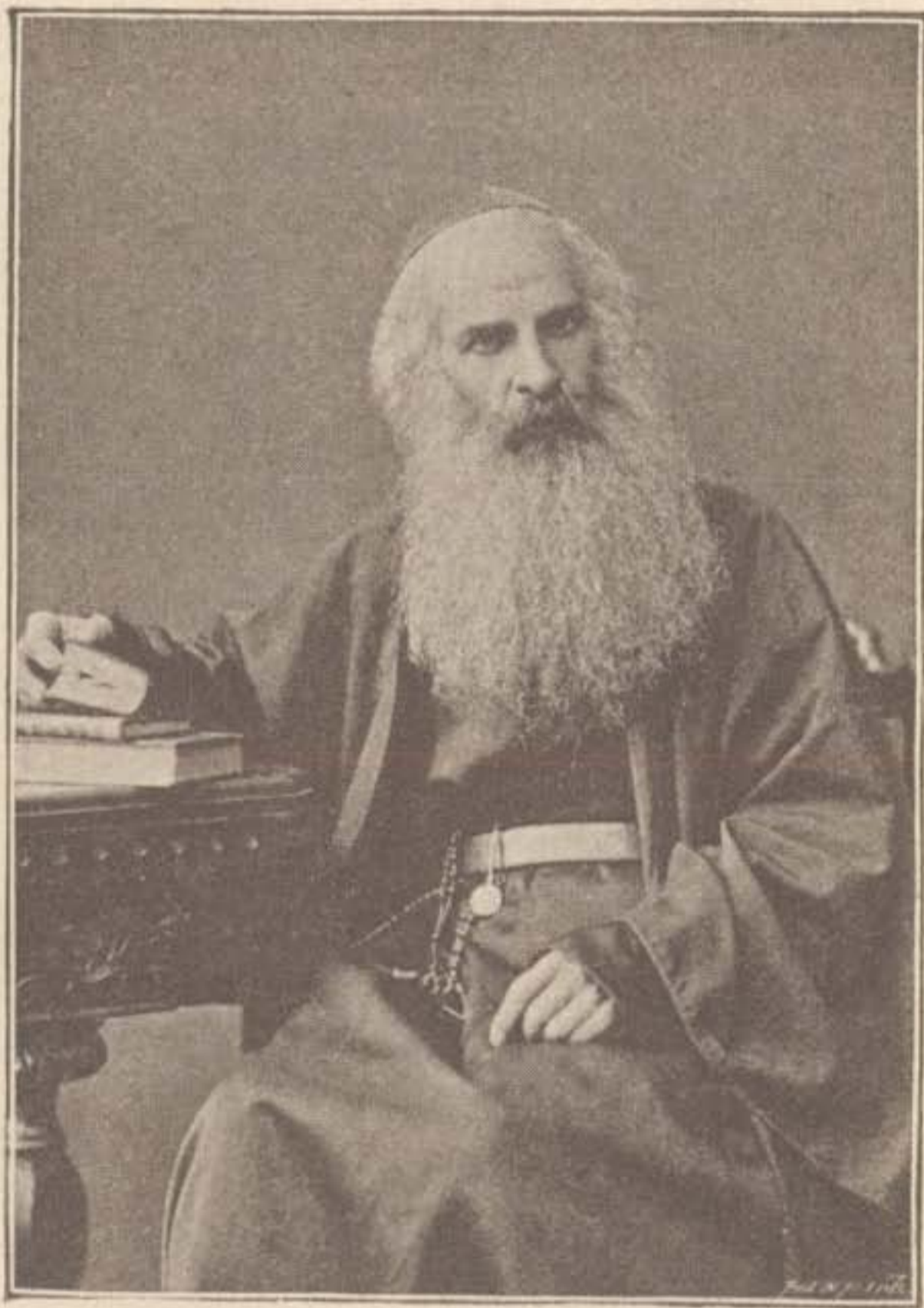
առանց գրաբարը ժողովրդեան սահմանէն հե-
 ոացընելու՝ պատուոյ (յ) առաջնութեան հետ
 ժամանակի յետնութիւն տուիւք անոր, յանձ-
 նելով որ սորվելու է՝ բայց աշխարհաբարէն
 ետքը. — ասով թէ գրաբարի եւ թէ աշխար-
 հաբարի շահը յառաջացուցած կ'ըլլանք կար-
 ծեցիւք, որպէս զի նոր ստացուածքնիս վայելենք՝
 առանց հին ժառանգութիւնը ձեռքէ հանելու:
 Գրաբարի՝ ցուցըցիւք գործածութեանն ալ դիրքն
 ու չափը, օրինաւոր պահանջում մ'ընելով յա-
 նուն բանասիրութեան՝ որ գրաբարը գեղեցիկ
 գրուի, ան որ ասկէ ետեւ մեր մատենագրու-
 թեան զարդարանքն է. այն գեղեցիկ լեզուաւ
 խօսելու է կը կարծենք՝ ուր միայն գեղեցկութիւն
 ի հանդիսի է. կամ թէ այն բարձրագոյն լեզուն
 ծառայեցընելու է բարձրագոյն վախճաններու:
 Ասոր համար՝ որչափ ամէն հայազգւոյ համար
 բաղձալի կը համարինք գրաբար հասկընալը,
 նոյնչափ ալ կը ստիպուինք, պահանջումնիս չա-
 փաւորել գրաբար գրելու նկատմամբ. այսինքն
 որ քիչերը գրեն, շատերը հասկընան: Աս ըսած-
 նուս մէջ այն անջատման գիծն ալ կը գտնեն՝
 երկու հայերէն լեզուաց մէջ սահմանաց որո-
 շումն առաջարկողները: — Այդ սահմանա-
 գլուխը, որուն որոշմանը վրայ մեր դժուարու-
 թեանց մէկ կնճիոն ալ մնացած կ'երեւայ, այն-
 չափ աւելի համարձակ կրնանք ցուցընել՝ որչափ
 վստահ ենք որ, չէ թէ մեր կողմանէ մտածին
 կամ կամածին դրութիւն մը՝ այլ ժամանակիս
 պարագաներն եւ ընդհանուր նոր աշխարհի

կարգն այն գիծը ձգած են, այսպէս էնաւ մեր
մէջն ալ այսօրւան օրս ի գործնականն, թէ եւ
գուցէ առանց անդրադարձ խորհրդածութեան:
Ասն զի եթէ ամէն զօրութիւն պէտք է ներ-
գործել՝ մինչեւ ուր որ կրնայ, յայտնի է թէ
որն եւ որչափ է հին լեզուի մը գործողութեան
չըջանը. յայտնի է թէ պէտք է գործել հոն՝
ուր կրնայ գործել, այսինքն այն տեղն ուր ի-
բրեւ հին կրնայ խորհիլ, իբրեւ հին կրնայ խօսիլ՝
առանց տեղէն խախտելու, առանց կերպարանաց
այլայլութիւն ընդունելու, առանց ժամանակա-
գրական բռնութիւն կրելու: Այս սահմանին
ծրագիրն . . . ինք իրմէ ձեւացած է: Միթէ
այլադէ կը խորհի եւ կը խօսի այսօր ճշմարիտ
բանասէր Հայը. թող որ 30 ամեայ փորձն եւ
աշխարհաբարի լեզուական ընդհանրութիւնն՝
ամէն կերպով հաստատեց եւ ընդարձակեց
սրատես Այտնեանի գրեթէ — — կանխա-
գուշակութիւնները: —

Աւաղ որ Այտնեանի ամենասիրելի նիւ-
թերէն մին պիտի ստիպուինք հոս ընդհատել,
մեր համառօտ կենսագրութեան թելն յառաջ
մանելու համար:

Հաղիւ թէ շունչ առած սակաւիկ մի եւ
ահա 1867ին կը տեսնենք զԱյտնեան իբր դաս-
տիարակ՝ Աարիչ կարգուած յարեւելս Միարա-
նութեանս վարժարանաց միոյն մէջ, եւ այս պիտի
կազմէ յաջորդ տողերու խորհրդածութիւնը:

Հ. ԱՐՄԷՆ Վ. ԱՅՏՆԵԱՆ, 1880

Գ .

ԱՅՏՆԵԼՆ ԻՐՐ ԳԵՍՏԻՆԵՐԸ Կ

ւր բազմամեայ ուսմանց մէջ
առանձինն տեղ կը գրաւէ
դաստիարակու թիւնն ,
որով իբր մանկավար-
ժական նոր դրու թիւն-
ներու եւ մէթոտներու
հետամուտ , նոր ասպա-
րէզ մը կը մտնէ , « սոր-
վածը՝ սորվեցընելու ,
առածը՝ տալու , (տես

էջ՝ 8) եւ ազգին նոյն ժամանակի կարօտն
յայտմ ալ լրացընելու : Առաջին անգամ իբր
դասատու կ'առաքուի 1851 ի Զմիւռնիա , ուր
սակայն շատ կարճատեւ ժամանակ մը միայն կը
մնայ : Արդէն առ ժամանակեայ ի Պոլիս կարճ
հանգստէ մ'ետեւ 1853 Գեկտեմբերին , գարձեալ
Վիեննա կը գտնենք զինքը . հոս տարի մը Վա-

նաց վարժարանի դասատուութեան զբաղած, տարի մը վերջը երկրորդ անգամ կը փութայ ի Զմիւռնիա, ուր Միաբանութեան վարժարանն հարկաւորութիւն ունէր յունարէնագէտ, գաղղիերէնախօս, տաճկարան վարդապետին: Օգոստոս 29ը հիմնարկութեան օր եղաւ Զմիւռնիոյ մատրան մը, որ հայ-կաթողիկէ հասարակութեան կրօնական ժողովատեղի մը պիտի ըլլար, թէպէտ այլեւայլ նկատմանց համար ստիպուեցաւ Այտնեան «Վարժարանի աղօթատեղի» անունն տալ ի սկզբան անդ, եւ Գեկտեմբեր ամիսն արդէն հանդիսապէս հրապարակական հռչակուեցաւ մատուոն:

Ինչո՞ւ արդեօք իբր դաստիարակ նկատած ատեն զԱյտնեան՝ մատրան մը յիշատակութիւնը կ'ընենք: Պատճառ ունինք: Այտնեանի դաստիակութեան վրայ նոր լոյս մը պիտի նետէ այս եկեղեցական հիմնարկութիւնը: Գիտութիւն եւ կրօն զուգընթաց պիտի ընթանան միշտ. այս է Այտնեանի նշանաբանը, եւ երկուքն թէպէտ ազատ ասպարէզներ, բայց պիտի միանան իրարու դաստիարակութեան մեծ գործին մէջ, ապա թէ ոչ ճշմարիտ լուսաւորութիւնը միշտ միակողմանի պիտի մնայ, եւ հաստատուն նկարագիրն՝ որ դաստիարակութեան առաջին պարգեւն է, երբեք պիտի չկարենայ դաստիարակելոց սրտին եւ մտաց սեպհականութիւնն ըլլալ: Այնչափ կը շեշտենք այս կէտը, որչափ բազմադարեան փորձը կը ցուցնէ, թէ բաժնել, հեռացընել կրթութեան սահմանէն կրօնը, ըսել է յուզիչ ալեաց

մատնել մանկական սիրտը. այսպէս ըմբռնած է դաստիարակութեան սահմանը Պէսթալոցցի մը, որուն գաղափարներուն գործնականապէս օգնեցին Փլաման, Հառնիշ եւ նոյն իսկ՝ շատ կրօնասէր չհամարեալ Գիստէրվէզ մը. իսկ տեսականապէս իրենց առաջնորդ ընտրեցին Բէնէքէ, Ֆրէօբէլ, եւ նոյն իսկ Հէրբարտ ու Ֆիխթէ: Գերմանիայէ անցաւ ի Զվիցերա, եւ ասկէ բոլոր աշխարհս տարածեցաւ այս տեսութիւնս: Այ՛ն, զանազան էին կրօնի գաղափարներն այս վերոյիշեալ մանկավարժներու բառարաններուն մէջ, բայց միշտ այս իսկ մեծ ապացոյց է թէ կրթութեան գործն կրօնականով կ'առնու միայն իւր կաց ու հաստատութիւնը: Այսպիսի դաստիարակութեան կողմնակից հանդիսացաւ Այտընեան, եւ թէ ուղիղ էր իւր տեսութիւնն, վկայեցին գործնականապէս իւր աշակերտներն, որ իբր պատուոյ զգածմամբ վառեալ, եւ հաստատուն բարոյականի տէր մարդիկ կատարած են եւ շատերը կը կատարեն իրենց ընթացքը:

Մեծ էր Այտնեանի՝ իբր պարզ դասատու, վայելած համբաւն, ոչ թէ միայն ազգայնոց քով, այլ աւելի օտարաց քով. 1856ին կը տեսնենք զինքը Զմիւռնիա Աւստրիական Հիւպատոս Պր. Steindelի որդւոց դաստիարակ ու առանձնական դասատու: Իբր պարզ դասատու Այտնեանի գործունէութիւնն ի հանդէս բերած ատեն, պիտի յիշատակենք նաեւ իւր ազատ արուեստից ունեցած միտութիւնն ու ձիրքերը: 1859ին առանձնական դասառու-

Թիւններով եւ մանաւանդ ինքնակրթութեամբ այնչափ յառաջացաւ նկարչութեան մէջ, որ համարձակեցաւ Զմիւռնիոյ Նարլը գիւղին եկեղեցւոյն պատկեր մը նուիրել, իբր իւր հրապարակական առաջին նուէրն. պատկերն էր Ամենասուրբ Երրորդութեան նկար մը, եւ տեղացիք ցայսօր իսկ կը յիշեն «նկարիչ վարդապետը»: Առաջին փորձին յաջողութիւնը խթան եղաւ հետագայ ժամանակներն՝ ազատ ժամերէն քանի մը հատը նուիրելու նկարչութեան, եւ իւր բազմաթիւ նկարներէն յիշենք Ս. Պաւլոսի նկարը, Ս. Լուկիայի եւ Աստուածածին տիրամօր վերափոխումն եւ Մխիթարեանց շիմնագրին՝ Մխիթարայ նկարները:

1867 շոկտեմբեր ամիսը նոր շրջան կը բանար Ա. յտնեանի ինչպէս վերն ակնարկեցինք, իբր Աարիչ Աոստանդնուպոլսոյ վարժարանին: Եթէ իբր պարզ դասատու՝ Գաստիարակ անուանեցինք զԱ. յտնեան, կրնայ մտածուիլ, թէ ինչպիսի գաղափարներով, եւ հայեացքներով կ'անցնէր այս նոր պաշտօնին գլուխը: Յայտնի է թէ վարիչը վարժարանի մը հոգին է. մէկ նայուածքով տեսնել ազգին մանկտւոյն պիտոյքն, յարգել իւրաքանչիւրին ձիրքն ու տաղանդը, պատշաճեցընել ոչ թէ միշտ խելքերը՝ մէթոտին, այլ մէթոտը խելքերուն, միացընել գեղեցիկ փնջի մը՝ զանազան եւրոպացի ուսուցչաց տարբեր կրթութեան եղանակներն, ահա՛ պաշտօն մը որ յիրաւի ծանր եւ պատասխանատու կը կոչուի. եթէ մտածենք մանաւանդ ժամանակին պարա-

գաներն եւ ազգային վարժարանաց նոյն ժամանակի դիրքն, ստուգիւ կը հաստատուի մեր ըսածը, թէ այս ծանր պաշտօնին ամենայարմար մարդն էր Ա. յտնեան: Թող իւր ժամանակի աշակերտներէն մին խօսի. «Ա. յտնեան իբր վարիչ՝ տեղ մը չէր եւ — ամէն տեղ էր վարժարանի մէջ. գիշերն իսկ գիտէր ցերեկի փոխել մեր կրթութեան համար: Գասրնկերներէս յուսահատներն՝ միայն խօսելով հետը, եւ պարզելով իրենց այս կամ այն ուսման մէջ ունեցած դժուարութիւնն, եւ ահա քանի մը գործնական միջոցներով կը փարատէին դժուարութիւններն . . . : Այս ժամանակս էր մանաւանդ որ հայ տղոց լեզու սորվելու ընդունակութիւնն յերեւան կու գար: Համեմատել այլեւայլ լեզուաց կանոններն իրարու եւ հայերէն լեզուաուսուցանել նոյն իսկ գաղղիերէնն ու գերմաներէնը, զարմանքը կը շարժէինք նոյն իսկ մեր օտարազգի ուսուցչաց, եւ չըսեմ միայն մեր ծնողաց . . . : Գ տարւան միջոցին, Ա. յտնեանի վարչութեան ժամանակ կերպարանափոխ եղան թէ մեր ուսմունքն, եւ թէ ուսմանց programmeն, . . . Գիտէր Ա. յտնեան միայն առաջին կարգի վկայեալ ուսուցիչներ ունենալ, եւ իւր մարդամօտի բնաւորութեամբը գառնուկներու պէս կ'ուղղէր ու կը կառավարէր արտաքին ուսուցիչները . . . :» Ժամանակակից վկայութեան վրայ՝ որ անշուշտ մեր ըսելիքէն շատ աւելի պայծառ կը ցուցնեն Ա. յտնեանի վարչութեան հանգամանքը, կէտ մ'իսկ չենք աւելցրներ, վախնալով

թէ մի գուցէ այս վկայութեան պայծառութիւնը
 նսեմացընենք: Ակայիսկ են Մըսըրը Օննիկ Պէյեր,
 Միքայէլ Էֆէնտիներ, Տիգրան Ճիվէլէկեաններ,
 Հիւրմիւզեան եղբարք, Թնկըրեան պատանիներ
 եւ մանաւանդ «Տիւրեաններ», «Ատրպետեան-
 ներ», եւ ուրիշ շատեր որ այսօր իրենց բարձր
 պաշտօններու մէջ պանծանօք կը յիշեն իրենց՝
 Այտնեանի աշակերտ ըլլալը: Այսպիսի գոր-
 ծունէութեան մէջ կը գտնենք զԱյտնեան մին-
 չեւ 1876: Գպրոցական աշխատեցուցիչ գործը
 միայն փորձառուներու ծանօթ է, մանաւանդ
 երբ գրականութեան ասպարէզն աւելի հրա-
 պուրիչ է թէ մարդու ճաշակին եւ թէ կարո-
 ղութեանցը համար: Այտնեանի պատմութիւնն
 ակներեւ կը ցուցընէ, թէ հանդերձ իւր վար-
 չական տրամադրութեամբն աւելի մէտ էր ի բոյս
 բարուց՝ գրականութեան եւ անոր համար իւր
 հրաժարականը վերջնականապէս մատոյց Միա-
 բանութեան առաջնորդին, խնդրելով որ ազա-
 տեն զինքը գպրոցական ծանր պատասխանատու-
 ութենէ: Ընդունուեցաւ հրաժարականը, եւ մին-
 չեւ 1886 իւր Աբբայ ընտրուելուն փառաւոր
 թուականը, կը գտնենք զինքը մերթ իբր «գա-
 հերէց եկեղեցական երգոց մասնաժողովոյն»
 (1881), մերթ իբր «անդամ հայրապետական
 ծիսարանի մասնաժողովոյն ի Ա. Պոլիս» (1882),
 եւ նոյն տարին (Նոյ. եւ Ռեկտ.) իբր մասնակից
 Անաստ ընդհանուր ժողովոյն, ուր ընդհանուր
 առաջակայ կ'ընտրուի եւ ժողովոյն promoteur
 ու արձանագրող կը կարգուի, եւ յետ ժողո-

վոյն Մայր վանաց Մեծաւոր կը կացուցուի:
 Չորս տարի ետքն ողջունեցինք զինքն՝ ընդհանուր
 ցնծութեամբ եւ ոգեւորութեամբ՝ ընդհանրա-
 կան Աբբայ վիեննական Մխիթարեան Աւխտին:
 — Հոս կը սկսի մեր համառօտ կենսագրու-
 թեան վերջին շրջանը:

Գ.

ԱՅՏՆԵԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆՆ ԻՐՐ

ԸՆԳՀԱՆՐԱԿԱՆ

ԱՐԲԱՅ

ատ դժուարին գործ է՝
անձի մ'իւր կեն-
դանութեան ժա-
մանակ վարքն ու
բարքը, գործու-
նէութիւնն եւ նոյն
իսկ գրականկենաց
ուղղութիւնն ըստ
պատշաճիգնահա-

տել, մանաւանդ որ ներկան շատ մօտիկ ապագային
յառաջընթացն է, եւ ներկային ուղղութիւնն կ'ազ-
դէ ապագային. այսպատճառաւ լաւագոյն կ'ըլլար
թերեւս լուել Այտնեանի ներկայ գործունէու-
թեան վրայ, եւ աւելի կարողագոյն գրիչներու
յանձնել, այնչափ աւելի, որչափ կրօնական կա-
պերով կապուած իրեն հետ, առիթ ունինք ա-

կանատես ըլլալ իւր մեծարոյ անձին գործոց: Յայտնի է թէ շատ դժուարին է յաջողութեամբ ելլել այս ծանր պարտաւորութեան մէջէն, զոր յանձն առինք իւր գործունէութիւնն յընդհանուրն ստուերագրելու ձեռնարկած ատեն: Բայց բան մը միայն կը քաջալերէ զմեզ այսինքն Այտընեանի վրայ այս գլխոյս մէջ պատմուելիքներն, աշխարհածանօթ են արդէն, եւ մեր ըսելիքները քիչ շատ այլոց վկայութիւններով հաստատուած:

Այտնեան՝ իբր գեղեցիկ արուեստից սիրահար, ինչպէս քիչ մը յառաջ ըսինք, իւր պարապ ժամերէն մէկ քանին նուիրած էր նկարչութեան, բայց նուիրական պատկերահանութիւնն էր իւր գլխաւոր ճիւղն. ուստի կրնայ դիւրաւ մտածուիլ որ նկարչութեան հետ սերտ յարաբերութիւն ունեցող երաժշտութիւնն ալ — միշտ նուիրականն կամ աւելի ճիշդ եկեղեցականը — գրաւած էր ըստ մասին իւր մտադրութիւնն եւ իւր սրտին շատ սիրելի առարկայ եղած: Եւրոպայի միջակենդրոններէն միոյն մէջ, մանաւանդ թէ իբր “երաժշտական քաղաք” համբաւեալ Վիեննայի մէջ, շատ առիթ ունէր հին եկեղեցական երգերուն նկատմամբ մասնագէտ երաժշտապետաց հետ խորհրդոց փոխանակութիւններ ունենալու. բայց խնդիրն էր այս ուսումնական տեսակցութիւններն այնպէս յօգուտ գործածել, որ գործնականապէս ազդէր մեր եկեղեցական երգոց վրայ: Հայերէն Ս. Պատարագի երգերն՝ այնպէս ինչպէս ցայժմ

կ'երգեցուին, յայտնի է թէ շատ ազգեցութիւն
կրած են եւ — խառնուրդ՝ այլեւայլ դարուց
մէջ. բնական է, վսեմ ու սրբակրօն հայրապե-
տաց ներշնչեալ եւ հոգւոյ խորքերէն բղխած
եղանակները նոյն չէին կրնար մնալ այնչափ դա-
րերու ընթացքին մէջ՝ այսօրւան երգեցուած,
եւ ըստ կամի կարճեալ կամ յաւելեալ եղա-
նակներուն հետ, որոնց շատերն ոչ թէ միտքն
չեն բարձրացրներ, եւ ոչ թէ միայն արարողու-
թեան վսեմութեան հետ անմիաբան են, հապա
նաեւ շատ անգամ եկեղեցւոյ մէջ գտնուիլն իսկ
մոռցրնել կու տան բարեպաշտներուն...: Չայս
այնչափ աւելի կը հաստատենք, որչափ անձամբ
իսկ երկար ժամանակ ականատես եւ ականջալուր
վկայ եղանք տիրացուական կամածին ինքնա-
ստեղծ յաւելուածոց եւ դարձումներու, որ եր-
կար ատեն խօսակցութեանց եւ լրագիրներու
վէճերու առիթ տուին, ինչպէս կը յիշէ անշուշտ
ընթերցողը: Այս ճշմարտութիւնն՝ որուն համու-
զուած են Անետիկի Մխիթարեանց երաժշտա-
գէտ Արդապետներն, Արա - Մուրզաներ, Է. ք-
մալեաններ եւ Յովհաննէս Աճէմեան եկեղեցական
երգոց վաղամեռիկ սիրահարը, նոյնպէս Այտը-
նեանի գլխաւոր բաղձանքներէն մին էր: Ինքն
ալ իւրովսանն այս չարեաց դարման տանել ու-
ղեց, եւ կը գտնենք զինք առաջին անգամ
1854ին, որ զբաղելու սկսաւ այս դարմանն
հնարելու՝ հայ եկեղեցական երգերն ըստ կարի՝
օտարամուտ յաւելուածներէն մաքրելու, եւ
1855ին ծրագրեալ ձայնագրութիւնները՝ նախ

ինքնին համոզուելու համար իւր խուզարկութեանց ճշդութեան, կը գրէ եւրոպական խաղերով եւ երգեհոնն կամ փքոցաւոր դաշնակն օգնութեան կ'առնու. մինչեւ 1876 ի Ա. Պոլիս եւ այլուր ըրած ճամբորդութեանց մէջ չի մոռնար այս էական խնդիրը. գլխաւորաբար երաժշտագէտ Աւրդապետներէն՝ որոնք աւելի ճշդապահ էին այս երգոց, քան համբաւեալ տիրացուները, սիրով կը լսէր իւր նիւթին վրայ կարծիքներ: Այս նշանակեալ տարին ի Աիեննա, գրեթէ 6 ամիս Փրոֆէսոր Այսի օգնութեամբն զբաղած կը գտնենք զինք իւր ձայնագրութեան սրբագրութիւններովը: Եւնոյն տարին առ ի փորձ վիմագրել կու տայ թէ Չայնաւոր (կամ Հանգիսական) Պատարագին եղանակներն, հանդերձ բազմատեսակ variationsներով, եւ թէ շարականաց գլխաւորներէն զանոնք, որոնց մէջ աւելի ակներեւ կը տեսնէր յունական կամ ասորական դրոշմը: Եթէ ըստ պատահման եկեղեցական երգոց հմուտ հայ, յոյն կամ ասորի Աւրդապետի մը ծանօթութիւնն ընէր, հոն տեսնելու էր զԱյտնեան, թէ ինչպէս ճարտարութեամբ կը փոխէր խօսակցութեան ընթացքն իւր սիրելի նիւթերուն վրայ, եւ հին երգեցողութեան հմտութեամբը զարմանքը կը շարժէր նոյն անձանց, որոնք կը բաժնուէին երկար խօսակցութենէ մը ետքը՝ Այտնեանի աշակերտած ըլլալու զգածման ազդեցութեան տակ: Պտուղն հասունացած էր, հարկ էր հրապարակական փորձերու ձեռնարկել: Գործը տպագրութեան չյան-

ձնած վերջնականապէս, 1883—4 թուականներն՝ Վիեննայի եկեղեցական երգոց ընկերութեան (Ambrosius-Verein) Փրոֆէսորն Յովսէփ Պէօմ (Joseph Böhm) իւր համբաւովն Այտրենեանի ուշադրութեան առարկայ եղաւ եւ սկսանքննութիւնները: Զարմանալի էր տեսնելն զՓրոֆէսորը թէ ինչպէս առաջին անգամ լսելուն կը գտնէր ասորական նման տեղիքն մեր եկեղ. երգոց մէջ, եւ շատ տեղ այլայլութիւններն եւ կամածին յաւելուածները մատնացոյց կ'ընէր: Գտած էր Այտրենեան իւր խնդրած մարդն, որ բաղձանք ունէր իւր յունական եւ ասորական երգոց հմտութեան վրայ՝ աւելցընել հայերէնի համբաւն ալ. շուտով ձեռնարկեց Փրոֆէսորն՝ միշտ — կ'ենթադրուի — Այտրենեանի հսկողութեան տակ, կազմել իւր խումբը, կըթել եւ նոյն տարին իսկ՝ ընդհանուր յաջող փորձէ մը ետքը, մատուցուեցաւ Հանդիսական Պատարագն երաժշտութեամբ: Ներկայից ոգեւորութիւնն եւ յուզմունքն պէտք էր անձամբ տեսնել, գաղափար մը կազմել կարենալու համար՝ սոյն երաժշտական պատարագին յառաջ բերած լաւ ազդեցութեան նկատմամբ: Ներկայ օտարազգի եպիսկոպոսունք եւ վարդապետք յարտասուս իսկ շարժած, «Այսպէս կը խորհէին Ոսկեբերաններ, կ'ըսէին, այսպէս կը զգային Ամբրոսիոսներ, եւ այսպէս անշուշտ հոգեզմայլ կը գեղգեղէին Հայ Ս. Հայրապետներ»: Partiturն թէպէտ ոչ վերջնականապէս՝ սակայն տպագրուեցաւ, նոյնպէս առանձինն ձայներն՝ եւրոպական

տառերով ի դիւրութիւն օտարագգի երգիչներու: Այնուհետեւ գրեթէ 8—9 անգամ նոյն յաջողութեամբ մատուցուեցաւ այս պատարագը, երբ յանկարծ վերջի սրբագրութիւնն ըրած ատեն Փրոֆէսոր Պէօմ կը վախճանի. դարձեալ հրատարակութիւնը կ'ուշանայ. բայց նոյն գիտնականին եղբայրն՝ որ նոյնպէս իբր եկեղեցական երգեցողութեան Փրոֆէսոր մեծ անուն ունի, իւր վրան առած է գործին շարունակութիւնը: Յուսանք թէ Այտնեան այսչափ տարւան խնամովք հոգացած այս երկն ալ կ'ընծայէ ի վայելիս ազգին . . . : — —

Այտնեան իբր գծագրիչ ու նկարահան մտածած է այլեւայլ գրերու տեսակներով հարստացրնել Միսիթարեան տպարանը: “Հանդէսի”, “Արարատի”, “Տարազի”, “Աղբիւրի” եւն եւն ըրագրաց եւ հանդէսներու էջերն զարդարող նորաձոյլ գրերն արդիւնք են Այտնեանի մատանց: Շատ երկայն կ'ըլլար ամէն տեսակն յանուանէ նշանակելը, բայց գլխաւորները զանց չենք առնուր, որոնք են Petit Anglais Cursiv (1852), Schmale Cicero Versalien (1852), Mittel Italique (1852), Mittel Egyptienne (1852), Schmale Garmond Versalien (1853), Petit Italique (1867), Doppeltext Antiqua (1875), Petit Anglais (1876), Moderne Colonell Antiqua (1884), Moderne Garmond Antiqua (1884), Moderne Cicero Antiqua եւ Cursiv (1884), Tertia Mediaeval Uncialen (1887), Dreicicero Mediaeval Inifialen (1887), Neue Schmale Doppelcicero Versalien

(1888), Magere Tertia Egyptienne (1888), Cicero Aldine (1889), Neue Schmale Tertia Versalien (1889), Neue Petit Egyptienne Versalien (1890) եւն եւն: Իւր տեսութենէն վրիպած չեն նաեւ հրատարակութեանց եւ ծանուցմանց համար 10 հարիւրամէդր մեծութեամբ մեսրոպեան եւ եգիպտական մեծ գրերն: Թող զարդագրերն եւ գլխագրերն, որոնք ստուգիւ այսօր վիեննական Մխիթարեանց տպարանը կը հասարցընեն ամենամեծ տպարաններու բազմատեսակ գրեր ունենալու պատուոյն:

Այտնեանի այս յատկութիւնն եւ մատանց ճարտարութիւնը գիտցաւ գնահատել արդէն 1867ին Պր. Միանսար, երբ հայերէն գեղագրութեան համար՝ օգնական ձեռքը խնդրեց Այտնեանի, որ ամենայն պատրաստակամութեամբ փութաց իւր բարեկամին խնդրոյն գործադրութեանը:

Եթէ ցայսվայր ըսուածներն Այտնեանի տեսութեանց բազմակողմանի ըլլալուն գրաւականներ են, « Հանդէս ամսօրեայն » կը կազմէ, կարծենք, իւր գլուխ-գործոցներու ամենափառաւորը: Միշտ կը զգար Միաբանութիւնս՝ իւր մամուլներէն պարբերական հրատարակութեան մը պիտոյքը, թէպէտ պակաս չէին օրագիրներ եւ հանդէսներ ազգին: Բայց ո՛չ ապաքէն միշտ ազգին յառաջագիմութեան կրնայ նպաստել որոշ նպատակի մը ծառայող որ եւ իցէ գրութիւն մը: Այտնեանի ժամանակ հասունցաւ այս գաղափարն, որ յղացուած էր թերեւս « Եւրո-

պայ «լրագրին վերջի թիւն հրատարակելու ատեն :
 Եւ Այտնեան իւր արբայութեան յաջորդ տա-
 րին իսկ փութաց ի գործադրութիւն այս հրա-
 տարակութեան, որ ոչ թէ պարբերագիր մը
 միայն պիտի պարգեւէր ազգին, այլ գրական
 պիտոյքի գոհացում պիտի տար, եւ Միաբանու-
 թիւնս ուղղակի շփման մէջ պիտի գնէր իւր սի-
 րելի ազգին հետ գոնէ ամիսը մի անգամ : Առանց
 գրամագլխի խիզախել այսպիսի գործի մը՝ շատ
 խոհեմական չէր համարուեր ի բազմաց . բայց
 Այտնեան իւր յոյսը դրած էր ազգին վրայ, որ
 այսչափ տարիներու շարքին մէջ երբեք չէր թե-
 րացած իւր յոյսն ամենայն կարելի եղանակաւ
 արդարացրնելու : Յուսաց եւ արդիւնքը պսակե-
 ցին իւր յոյսը : Այտնեանի անուամբ երաշխաւ-
 որեալ «Հանդէսն» գրաւեց շուտով ազգին
 գիտնականաց մեծագոյն մասը, եւ փութացին
 գրագէտք իրենց կարողութիւնն ու գրիչը նուի-
 րել «Հանդիսին» եւ իրենց քննական, մասնա-
 գիտական, բանասիրական յօդուածներովը ձե-
 ուրնտու եղան «Հանդիսի» խմբագրաց ջանքերու :
 Թէպէտ կան այլակարծիքներ յայսմ մասին, ո-
 րոնք երբեմն երբեմն իրենց սրտին զովութիւն մը
 տալ կը կարծեն, «Հանդիսի» նկատմամբ հրա-
 պարակ նետելով այնպիսի կարծիքներ, որոնք
 կամ անիրագործելի, եւ կամ նոյն թերթին ուղ-
 ղութենէն դուրս կը մնան . բայց եթէ համեմա-
 տենք այս կարծիքներն ազգին ընդհանրութեան
 յայտնած կարծեաց հետ, ստուգիւ կը մնան
 «ձայն յանապատի» : Եւ ինչո՞ւ . . . վասն զի կան

չատեր որ չեն կրնար եւ կամ աւելի լաւ — չեն
ուղեր — իմանալ, թէ ամէն լրագիր հաւատա-
րիմ մնալու է իւր սկզբանց եւ միայն իւր նպա-
տակին ուղղելու է իւր քայլերը: Յուսանք թէ
Այտնեանի հոգածութեամբն, որ գիտէ բոլորել
իւր շուրջը թէ իւր կրօնակից խմբագիրներն եւ
թէ մանաւանդ իւր անուան համակրող որ եւ
իցէ ազգային եւ օտարազգի յօգուածագիրները,
կը զարգանայ այս իւր գործն ալ, որ վերջինն
չէ, եւ կը մշտնջենաւորէ “ Հանդէսն ” իւր հրա-
տարակութիւնն, պատիւ բերելու ազգին, եւ —
Այտնեանի:

Ահա անձի մը գործունէութիւնն իւր գրեթէ
70 տարիներու մէջ, եւ ի՞նչ խորհուրդ կրնանք
ունենալ այսօր, որ իւր Յիսնամեակը կը տօնենք,
եթէ ոչ բաղձալ որ պարգեւեն իրեն Երկինք
երկայն ու երջանիկ տարիներու շարք մը, գոր-
ծելու համար յօգուտ իւր Միաբանութեան եւ
ի բարգաւաճանս մեր սիրելի ազգին: —

Ինչպէս իւր հմտութեամբը նոյնչափ իւր
խոնարհամիտ բնաւորութեամբը գիտցած է
Այտնեան շահել իրեն հետ խօսողներուն սիրտը:
Վանքի այցելուները միշտ զարմացած են իւր
քաջառողջ կազմութեան եւ իւր սուր յիշողու-
թեան վրայ: Ինչ նիւթի վրայ եւ դառնայ խօ-
սակցութիւնն, Այտնեան գիտէ իւր մասնագի-
տական ծանօթութիւններովն յարգանք ազդել
ամենուն: Տարիներու բեռն նորոգած են կար-
ծես իւր մտային կարողութիւններն, եւ գործու-
նեայ ու վաստակասէր ծերութիւն մը կ'անցընէ:

Իբր առաջնորդ Միաբանութեան՝ գիտէ այսօր
 իսկ ուղղել միանձանց իւրաքանչիւրին ձիրքերն:
 Չափազանցութեան մէջ իյնալու վախէն զերծ
 կը համարինք զմեզ, եթէ ըսենք թէ Այտնեանի
 առաջնորդութեան ժամանակ (1886էն ի վեր)
 նոր զարկ եւ ուղղութիւն առաւ Միաբանու-
 թիւնս եթէ յուսմունս եւ եթէ ի գործունէու-
 թեան: Յարգել իւրաքանչիւրին ճաշակն եւ
 զարգացընել զայն, ստուգիւ շատ քիչերուն
 տրուած ձիրք է: Իւր լեզուական հմտութիւնն
 ընդհանրացընելու նպատակաւ հրատարակեց
 այս միջոցին, իւր առաջին ուսուցչին գրաբար
 քերականութիւնը, միշտ «յաւելեալ եւ փո-
 փոխեալ» համեստ բացատրութեան տակ, ըն-
 ծայելով ազգին իւր գրաբարի ծանօթութիւն-
 ները: Հայկական ծէսերուն եւ եկեղեցական
 արարողութեանց հետամուտ հանդիսացաւ, իւր
 «Վարդ դպրութիւններովն», եւ արդէն ինչպէս
 էջ՝ 32 ըսինք, 1881 եւ 1882ին յայսմ ալ ունե-
 ցած հմտութեամբն այլեւայլ կրօնական մասնա-
 ժողովներու մէջ կը գտնենք զինքը մերթ իբր
 «գահերէց» եւ մերթ իբր «անդամ»:

Եթէ իւր արբուն հասակն անցուց իբր
 մանկանց դաստիարակ, կրնանք ամենայն ապա-
 հովութեամբ ըսել թէ ծերութիւնն՝ եթէ ար-
 ժան է ծերութիւն կոչել այսպիսի գործունէու-
 թիւն մը, կ'անցընէ ծեր ու երիտասարդ կրօնա-
 կցաց առջեւ իբր լուսաւոր օրինակ մը փայլելով
 գրական գործունէութեան: Եւ կարծես ամե-
 նայն հանգամանք իսկ ի նպատակ կը փութան

Այտնեանի գործունէութեան: Արդէն Այտը-
նեանի փառաւոր անցեալն ու ներկան մեծ ապա-
ցոյց է, որ փառաւորագոյն ապագայ մը եւս
պիտի ունենայ, քանի որ գիտէ համախմբել իւր
շուրջը Յովնանեաններ, Գովրիկեաններ, Գա-
լէմքեարեաններ, Տաշեաններ . . . : Իբրեւ երէց
երիցագունից մէջ, եւ երիցագոյն՝ երիտասար-
դաց մէջ, գիտէ միացընել իւր ոյժն անոնց ու-
ժին հետ եւ այսպէս միշտ համընթաց գտնուիլ
ժամանակիս ընթացքին, որ կը պահանջէ յա-
մենայն զօրութենէ գործակից ըլլալ ազգին լու-
սաւորութեան գործին, որ եթէ պարտք է ամէն
հայ անհատի, որչափ եւս առաւել Միաբանու-
թեան մը, որուն գլուխն ու առաջնորդն է Այտը-
նեան Գերապայծառ:

Այսպիսի եռանդուն եւ գործունեայ եկե-
ղեցականաց Յորելեաններն կատարել որչափ
ցանկալի էր հայ սրտին, եւ ի՞նչ պարծանք՝ եթէ
հայ նոր պատմութիւնն հարիւրաւորներով կա-
րենար մատնանիշ ցուցընել այսպիսի յորելի-
նաւորներ: Յուսանք, մանաւանդ թէ յամենայն
սրտէ իսկ համոզուած ենք, թէ այս Յիսնամեակը,
նոր գրաւական մըն է որ Հայ ազգը կը մատու-
ցանէ այսօր այս Գերապայծառ Յորելինաւորին,
եւ համայն ազգին բաղձանքն է տեսնել այս
գրագէտին 75ամեայ ադամանդեայ Յորելեանը:
Այս է, գիտենք, երախտագէտ ազգի մը ցան-
կութիւնն, այս է Ահեննական Մխիթարեանց
իւրաքանչիւր միանձին ու կրօնակցին սրտին ա-
մենաջերմ բաղձանքն, որոնց ըղձից հետ կը

խառնէ այս տողերը գրողս ալ իւր ձայնն, խնդա-
կից ըլլալու Գերապայծառ Այտնեանի՝ իւր քա-
ղած դափնիններուն համար.

Բաղձայի դրոշմել ոսկի տառերով,
Քարերու յանձնել անջինջ՝ դարերով,
Այտնեանըդ մեծ, անունըդ վըսեմ: —
Ազգն երախտապարտ է քեզ, ես կ'ըսեմ:
Ընդունէ սիրով զիմ՝ դոյզըն տողեր,
Զոր ազգին բերնէն, են մատերս տողեր:
Թարգման ես եղայ՝ ազգայիններու,
Որ մօտ են սրտով, թէ՛ լամարմնով հեռու:

Ց Ա Ն Կ

	Էջ
Ա. Այտնեանի պատասնելոռթիւնը	5
Բ. Այտնեանի գրական կեանքը	11
Գ. Այտնեանի իբր դաստիարակ	26
Դ. Այտնեանի իբր ընդհանրական աքբայ	35

